

XORAZMNING QADIMGI XAROBASI GULDURSUN QA'LA HAQIDA

Sadiyeva Rohat Bahritdinova

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrası o‘qituvchisi

***Annotatsiya:** Vatanimiz tarixida o‘zining alohida o‘rniga ega bo‘lgan Xorazm, qadimdan buyuk davlatchilk an‘analari, asori-atiqalari, katta sivilizatsiya beshiklaridan biri bo‘lganligi ko‘pgina olimlar va arxeologlar diqqatini o‘ziga jalb etib kelgan vohalardan biridir.*

Ushbu vohada joylashgan juda ko‘plab yodgorliklar (Kaltaminor, Tozabog‘yob, Amirobod v.h) qatorida Guldursun qal‘a alohida ahamiyatga ega. Xorazm o‘lkasini o‘rgangan akademik olim S.P.Tolstov o‘zining 1964-yilda nashr etilgan Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab kitobida Guldursun qal‘asi haqida talaygina ma‘lumotlarni berib o‘tgan.

***Kalit so‘zlar:** Xorazm, Guldursun qal‘a, S.P.Tolstov, Kaltaminor, Tozabog‘yob, Amirobod*

***Аннотация:** Хорезм, занимающий особое место в истории нашей страны, издревле был одной из колыбелей великих государственных традиций, памятников, великой цивилизации, является одним из оазисов, привлекавших внимание многих ученых и археологов. . .*

Среди множества памятников, расположенных в этом оазисе (Кальтаминор, Тозабогэб, Амирабад и др.), особое значение имеет замок Гульдурсун, в своей книге он дал много информации о замке Гульдурсун.

***Ключевые слова:** Хорезм, замок Гульдурсун, С.П. Толстов, Калтаминор, Тозабогэб*

Annotation: *Khorezm, which has a special place in the history of our country, has been one of the cradles of great state traditions, monuments, great civilization since ancient times, is one of the oases that has attracted the attention of many scientists and archaeologists. .*

Among the many monuments located in this oasis (Kaltaminor, Tozabogyob, Amirabad, etc.), the Guldursun castle is of special importance. In his book, he gave a lot of information about Guldursun Castle.

Keywords: *Khorezm, Guldursun castle, S.P. Tolstov, Kaltaminor, Tozabogyob, Amirabad*

O‘zbek davlatchiligi tarixida o‘zining alohida o‘rniga ega bo‘lgan Xorazm muhim tarixiy voqea sifatida ko‘plab olimlarning e‘tiborini jalb qilib kelgan. Amudaryo va Orololdi hududida yashayotgan xorazmliklar tarixi uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Ushbu hududni o‘rgangan akademik olim S.P. Tolstovning izlanishlari diqqatga sazovordir. Olim Xorazmning ko‘pgina madaniy yodgorliklarini (Kaltaminor, Tozabog‘yop, Suvyorgan, Amirobod) o‘rganishda muhim hissa qo‘shdi. Shulardan biri qadimgi Xorazm xarobasi hisoblangan Guldursun qal‘adir. Qal‘a Qoraqalpog‘istonning To‘rtko‘l shahridan 9 km shimolda joylashgan Xorazmning eng yirik qal‘alaridan biri bo‘lib o‘rta asr shaharsozligining go‘zal namunasi hisoblangan. Olim ushbu hududda olib borgan izlanishlari davomida Guldursun qal‘a haqida bir qancha ma‘lumotlarni keltirib o‘tadi, ”Hali Guldursunga yetmasdan shimoli sharq tomonda, ko‘m-ko‘k bog‘lar, kolxozchilarning ko‘rkam qo‘rg‘onchalari ortidan Xorazmning o‘rta asrga mansub eng yirik qal‘alaridan biri- Katta Guldursun viqor bilan qad ko‘tardi. Yaqinlashgan sari, qachonlardir haybatli istehkomning manzarasi tobora kengayib, ulug‘vorroq bo‘lib borardi... Asrlar davomida inson oyog‘i bosmagan, ilgariga qarab intilgan devor to‘siqlari bilan pog‘onalar orqali birlashgan qo‘sh qator burjlarning cheksiz safi; yashirin kuchga to‘la xotirjamligi bilan salobat solib turuvchi o‘n besh metr kenglikdagi ulkan

devorlar kechki osmunda ko'zga tashlanib turar, barxanlar qirradi to'liqsimon birlashib ketardi.

Guldursunga olib boradiga yo'l ham kishining diqqatini jalb qilardi...yo'l hozirgi Tozabog'yob arig'iga parallel oqqan, qurib qolgan qadimiy kanalning keng o'zani bo'ylab borar, so'ngra tarmoqlanib, ikki tomondan xarobalarni qamrab olardi.Xarobalarning bir tomonida sovxozning bahaybat o'lik qal'aga nisbatan kichik bo'lib ko'rinuvchi bir tekis qurilishlari quloch otgan, ikkinchi tomonda esa keng dala bo'ylab goh u yer, goh bu yerda zamon va odamlar tomonidan vayron qilingan o'rta asr qo'rg'onlaridan qolgan do'nglar- bir zamonlar obod bo'lgan Guldursun "rustagi"ning qoldiqlari qo'qqayib turardi.Yanada g'arbroqda, qadimiy kanal o'zanining narigi tomonida o'rta asr qasri Kichik Guldursunning to'rt devori va burjlari ko'zga tashlanib turar, undan narida sahroga hujum qilayotgan Xorazm kolxozlarining dalava bog'lari olis-olislariga cho'zilib ketgan edi.Guldursunining hashamatli xaroblari to'g'risida son -sanoqsiz afsona va qissalar to'qilgan. Afsonalarga ko'ra,13-asrda Xorazm xalqining mo'g'ul bosqinchilariga qarshi kurashi aks etgan. Rivoyatga ko'ra, Guliston shahrini mo'g'ullar uzoq vaqt qurshovda ololmay tutib turadi. Shaharda oziqovqat tugay deb qolganda, oqsoqollar maslahati bilan dushmanni chalg'itish rejasi tuziladi. Himoyachilar so'nggi don-dunni bir necha sigirga yedirib, ularni shahar tashqarisiga haydab yubori-shadi. Sigirlarni so'yib yegan dushman ularning ichidan chiqqan bug'doyni ko'rib, hali shaharda oziq-ovqat ko'p ekan, degan xulosaga keladi va qaytib ketish harakatiga tushadi. Biroq, dushman lashkarboshisini qal'a devori tepasidan bir necha bor ko'rib, unga oshiq bo'lib qolgan shoh qizi Guldursun qal'adan tashqariga maktub chiqarib, dushman lashkarboshisini bu sirdan voqif qiladi. Mo'g'ullar shaharga qayta hujum qilib, uni vayron qiladilar. Lashkarboshi esa o'ziga peshvoz chiqqan Guldursunni, "o'z elingga vafo qilmading, menga vafo qilarmiding", deya qatl ettiradi. "Guldursun"da xorazmliklarning yovga qarshi kurashdagi jasorati, yurt uchun mardonavor janglari, mehnatkash va tadbirkorligi ulug'langan, el-yurt xoiniga bo'lgan kuchli nafrat o'z ifodasini topgan.

Biz yuklarimizni tushirish bilanoq, tabiiy, sabrsizlik bilan xaroba tomon yo‘ldik. Darvoza tashqarisida odam yursa adashib qoladigan qorong‘i mudofaa inshootlari orqali o‘tib, baland butalar o‘sgan hamda buzilgan binolarning qum bosgan xarobalari qoplangan keng ichki sahnga chiqdik va bu yerni kesib o‘tib, qum qiyalikdan shimol tomondagi devor ustiga chiqdik. Balandligi o‘n besh metr keladigan bu devordan ko‘z o‘ngimizda sahro oldida tiz cho‘kkan qadimgi Xorazmning sira unutilmas ulug‘vor manzarasi namoyon bo‘ldi. Bu manzara qarshisida hozirgina Guldursun xarobalaridan olgan taasurotimiz ham hech bo‘lib qoldi. Oldimizda bepoyon qum dengizi g‘arb, sharq va shimol tomonlarga yaslanib yotardi. Uzoqlarda, shimoliy ufq shira ko‘rinib turardi. Hamma yerda: barxanlarning qotib qolgan to‘lqinlari o‘rtasida qasrlar, qal’alar, istehkomli qo‘rg‘onlar, katta-katta shaharlarning son-sanoqsiz xarobalari goh bir joyda zich holda to‘planib yotar, goh alohida ajralib turardi. Durbin borgan sari ko‘proq narsalarni ko‘rsatar, ko‘z o‘ngimizda yangi-yangi vayronalar ochilmoqda edi. Bu vayronalarning ba’zilari go‘yo juda yaqinda turgandek tuyulardi, ularning devorlari, darvozalari va burjlari ko‘rinib turardi, uzoqdagi vayronalarning faqat noaniq siluetlarigina ko‘rinardi.

Qal’alarning o‘ziga xos konturlari quydagicha: Dumanqal’a (Tumanqal’a)ning janubiy chekkasidan to‘g‘ri burchak shaklida baland ko‘tariladigan devorlarning qora cho‘zilgan shakli; Jeldikqal’a (“Shamollar qal’asi”) burjining mag‘rur tepasi; shimoli g‘arbda Qavatqal’aning sal ko‘rinib turadigan silueti; shimoli sharqda ulkan barxanlar orqasida qolib, ko‘rinmay ketgan Qumboskanqal’aning sal ko‘zga ilinadigan tepasi; undan narida Teshikqal’aning shinam donjoni (“odam yashaydigan qasr xarobalari”), Burgutqal’aning qudratli istehkomlari va, nihoyat, uzoq-uzoqlarda, shimol tomonda Ayoqal’aning qoyali tepasida yaltirab turgan sarobga o‘xshash xarobalar.

Bundan tashqari, hamma joyda qumlar orasidan qad ko‘tarib turgan behisob nomsiz xarobalar birga qo‘shilib, inson bilan sahro o‘rtasidagi fojiali kurashning ulug‘vor yodgorligini vujudga keltiradi.

Biz qadimgi Xorazm darvozasi ostonasida, noma’lum o‘tmishga olib boradigan yo‘lning boshida turar edik.

Qadimgi o‘lik Xorazm hozirgi zamondagi tirik Xorazmni hamma tomondan qurshab olgandi.”

Guldursun-qal’a devorlaridagi
o‘q shaklidagi o‘q va merlonlar

Olim Guldursun-qal’ani o‘rganar ekan qal’aga oid ma’lumotlarni hech birini e’tibordan chetda qoldirmaydi.

Xorazmning yirik qal’alaridan biri bo‘lgan Guldursun devorlarining umumiy uzunligi 1 klometr ga yaqin, ichki maydoni esa taxminan 6.4 gektar (64 ming kvadrat metr yoki 15,8 akr) ni tashkil qiladi. To‘g‘ri to‘rtburchak tarhli (maydoni 35 ga), shinakli va burjli 2 qator pasxa devori bo‘lgan. Hozirgi O‘zbekistondagi, ”Ellik qal’a vohasi“ tarkibiga kiradi. Oxirgi marta Xorazmshoh Muxammad II (1169, 1200—1220), Xorazmlar imperiyasining mo‘g‘ullar istilosi qo‘liga tushgunga qadar egallagan. Milodiy V asrda noma’lum sabablarga ko‘ra, vayrona holiga kelgan. Taxminan o‘n ikkinchi asr birinchi yarmida qayta tiklanib, xorazmshohlar davlatining dasht chegarasidagi muhim istehkomi hisoblangan. XIII asr boshida mo‘g‘ullar tomonidan butunlay vayron qilingan. Turar joyt qoldiqlari, sopol idish bo‘laklari, mis

tangalar va boshqalar topilgan. Bugungi kunda ham qadimiy navqiron Xorazm o'lkasining hali o'rganilmagan biz anglab yetmagan sirlari talaygina. Oldimizda turgan asosiy vazifamiz esa uni o'rganish va tadqiq etishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. С.П Толстов. Кадимги Хоразм маданиятини излаб Узбекистон ССР “ФАН” НАШРЕТИ Тошкент. 1964
2. Ducke, Isa; Thoma, Natascha. Uzbekistan (de). Dumont Reiseverlag, 2015 — 385 bet. ISBN 978-3-7701-7739-4.
3. Adrianov, Boris V.; Mantellini, Simone. Orolbo'yining qadimiy sug'orish tizimlari: Orolbo'yining qadimgi irrigatsiya tizimlari (en). Oxbow Books, Limited, 31 December 2013 — 38 bet. ISBN 978-1-78297-167-2.